

- селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917 – 1927 рр.). – К., 2000.
2. Рыночная экономика: 200 терминов: популярный словарь / Г.Я. Киперман. – М., 1991.
  3. Данилов В.П. О характере социально-экономических отношений советского крестьянства до коллективизации сельского хозяйства. – М., 1961.
  4. Калініченко В.І. Селянське господарство України в до колгоспний період (1921 – 1929 рр.). – Х., 1991.
  5. Вісімнадцять селянських бюджетів з Черкащини // Український агроном. – Харків. – № 2 – 3. – 1928.
  6. Державний архів Вінницької області. – Ф. Р – 568. – Оп. 73. – Спр. 142.
  7. Диференціація селянських господарств у районі Харківської філії Цукротресту (за матеріалами дослідження 1926 року) // Український агроном. – Харків. – № 2 – 3. – 1928.
  8. Альтерман А. Сучасне зернове господарство України та проблеми його товарності. – Х., 1929.
  9. Два роки роботи уряду УСРР (1926/27 – 1927/28). Матеріали до звіту уряду Одинадцятимісячній Рад. – Х., 1929.
  10. Литвин В. Історія України. – К., 2008.
  11. Из обращения ЦК ВКП (б) “Ко всем организациям ВКП (б)” от 13 февраля 1928 г. // Документы свидетельствуют: Из истории деревни накануне и в ходе коллективизации, 1927 – 1932 гг. – М., 1989.
  12. Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р – 72. – Оп. 14. – Спр. 25.
  13. Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. Голодомори в Україні. 1921 – 1923, 1932 – 1933, 1946 – 1947: Злочин проти народу. – К., 2000.
  14. Сдвиги в сельском хозяйстве СССР между XV и XVII партийными съездами: Сборник статистических сведений по сельскому хозяйству за 1927 – 1930 гг. – М; Л., 1931.
  15. Ганжа О.І. Опір селян становленню тоталітарного режиму в УССР. – К., 1996.
  16. Очерки развития социально-классовой структуры населения УССР. 1917 – 1937 гг. – К., 1987.

Я. М. Мартинюк

ОСОБЛИВОСТІ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ ДО СІЛЬСЬКИХ САМОУПРАВ НА ВОЛИНІ У 1927 РОЦІ

Невід’ємним компонентом у системі комплексного дослідження української історії є вивчення історії її окремих регіонів, які в силу певних історичних обставин мають свої специфічні особливості розвитку. Пропоноване дослідження стосується того історичного періоду, коли частина західноукраїнських земель, у тому числі Західна Волинь, входили до складу Другої Речі Посполитої. На сьогоднішній день є багато важливих аспектів історії цього періоду, які вимагають більш ґрунтовного розгляду, нових підходів та оцінок при аналізі тих чи інших процесів, подій та явищ, діяльності історичних персоналій. Одним із таких аспектів є становлення та функціонування на Волині в означений історичний період інституту самоврядування.

Вивчення цієї проблеми викликане цілою низкою причин. По-перше, міське і територіальне самоврядування було важливим явищем у суспільно-політичному житті Волинського воєводства у міжвоєнний період. По-друге, у 1920-30-х роках українсько-польські відносини були неоднозначними і суперечливими. Зі стратегічних міркувань польський уряд прагнув перетворити пограничне з Радянським

Союзом воєводство у зону, вільну від гострих соціальних та міжетнічних конфліктів. Особливого значення в цьому відношенні набувало створення на Волині, аполітичного за своєю суттю та характером виконуваних завдань, інституту самоврядування, котрий повинен був відігравати роль регулятора складних міжнаціональних стосунків.

Актуальність теми зумовлюється і ступенем її наукової розробки. Якщо деякі питання історичного розвитку Волині в зазначений період порушувалися окремими науковцями, то проблеми, пов’язані з функціонуванням інституту самоврядування в 1920–1930-ті роки, за винятком кількох епізодичних моментів, не знайшли ще належного висвітлення.

Слід відзначити, що найбільший внесок у вивчення окремих питань, пов’язаних з діяльністю інституту самоврядування як на Волині, так і загалом у Другій Речі Посполитій зробили польські вчені – історики та правознавці. В сучасній польській історіографії є низка публікацій з окремих проблем історії нашого краю в період між двома світовими війнами, а також статті, присвячені конкретній діяльності органів міського та територіального самоврядування. Особливу цінність становлять монографії А. Айненкеля [1], А. Лучака [2], Р. Шведа [3]. Окремо можна виокремити групу праць, в яких висвітлено діяльність органів міського і територіального самоврядування та їх особливості в інших регіонах Другої Речі Посполитої [4; 5; 6; 7; 8; 9]. Вміщений в них науковий матеріал дає можливість зробити порівняльний аналіз методів та напрямів роботи самоуправ на території різних польських воєводств.

Огляд наукової літератури дає підстави для висновку, що, незважаючи на наявність праць польських науковців, у яких висвітлено питання діяльності самоврядних інституцій на Волині у міжвоєнний період, у вітчизняній історіографії на сьогоднішній день немає спеціальних комплексних досліджень, в яких би розглядалися ці питання. З огляду на зазначене вище, автор статті має за мету охарактеризувати виборчий механізм та висвітлити окремі аспекти проведення перших виборів до територіальних самоуправ всіх рівнів.

У результаті поетапної законодавчої діяльності уряду Другої Речі Посполитої в міжвоєнний період було створено правову основу для функціонування на території Волині мережі органів місцевого самоврядування. Нова сільська громада могла створюватися на підставі відповідних рішень повітових старост. Наприклад, згідно із розпорядженням здолбунівського старости від 6 січня 1926 р., на території Коростовських хуторів Горохівської гміни створювалася нова сільська громада. Охоплювала вона територію площею 252 га і налічувала 41 господарство та 221 мешканця [10, 9]. Новоствореним громадам давалися нові назви, як правило, політичного характеру. Наприклад, згідно із розпорядженням здолбунівського повітового старости від 25 лютого 1927 р., із сіл Хутори Хулша та Лідава Чеська створювалися відповідно громади Юзефівка та Маївка [11, 8].

Однак у подібний спосіб найчастіше нові сільські громади виникали на місці колишніх військових осад. Так, рішенням кременецького старости від 14 листопада 1926 р. із сільської громади Катербург Борецької гміни було виокремлено військову осадку

площею 423 га і утворено самостійну сільську громаду Сташиців, що налічувала 27 господарств та 81 мешканця [12, 5].

Однак, незважаючи на наведені вище приклади, творення нових інституцій самоврядування головним чином відбувалося під час регульованого виборчого процесу. В червні 1919 р. Генеральний комісар видав „Тимчасовий статут про вибори до рад і зборів сільських гмін [13, 43]”. Згідно із документом, для проведення виборів у кожній гміні створювався виборчий комітет, що складався з голови та 3-5 членів комітету, які призначалися повітовим комісаром. Більшість членів комітету повинні були становити мешканці цієї гміни. Вибори проводилися за кошти повітового управління з умовою обов'язкового повернення гміною витрат.

Кількість членів сільських самоуправ визначалась адміністрацією для кожної гміни залежно від чисельності мешканців і кількості населених пунктів. Гмінний виборчий комітет ділив гміни на округи. Як правило, кожне село утворювало окремий округ, де організовувався місцевий виборчий комітет.

Активне виборче право до гмінних органів самоврядування мали всі громадяни незалежно від статі, яким виповнився 21 рік і які принаймні 10 місяців мешкали на території виборчого округу. Особи, які володіли в окрузі нерухомістю та їх родичі, мали право голосу незалежно від часу проживання на території округу. Пасивне виборче право мали члени гміни, які досягли 25-річного віку [13, 44]. День виборів визначав повітовий комісар, а згодом – староста. Гмінний виборчий комітет оголошував дату, час і місце голосування. Святкові дні не були приводом для перенесення, продовження чи скасування термінів проведення виборів, визначених адміністрацією. Вибори проводились у кожному окрузі під керівництвом голови місцевого виборчого комітету.

Голосування під час виборів, як правило, було відкритим і здійснювалося підняттям рук. У цьому випадку передбачалося, що при голосуванні кандидати не повинні бути присутніми. Таємне голосування проводилося спеціальними бюлетенями. Про хід виборів складався докладний протокол. Після отримання таких протоколів із всіх округів гмінний виборчий комітет оголошував списки осіб, обраних до зборів сільської гміни. Кількість членів цих зборів не могла перевищувати 100 осіб і бути меншою 50-ти [13, 43].

Гмінні збори обирали членів ради сільської гміни. У „Правилах виборів радників” – окремій частині згаданого вище „Тимчасового статуту”, йшлося, що ця інституція самоврядування складалася з вїйта як керівника і радників, які становили десяту частину кількості членів зборів сільської гміни. Відповідно до статуту рівні, таємні вибори проводилися шляхом голосування виборчими бюлетенями [13, 44].

У 1921 р. волинський воєвода вносить досить значну зміну до розпорядження Генерального комісара Східних земель від 25 червня 1919 р. [14, 2]. Згідно із циркуляром воєводи, активне і пасивне виборче право до гмінних самоуправ отримували мешканці – громадяни Польщі, а не як попередньо – мешканці цієї гміни. А тому ним володіли лише ті мешканці, які, згідно із законом від 20 січня 1920 р., вважалися громадянами країни.

У 1924 р. у виборче законодавство Другої Речі Посполитої знову було внесено нові суттєві зміни. Наприклад, до кандидатів, згідно із новим законодавством, ставилися такі вимоги: обов'язкове знання польської мови (хоча б на рівні початкової школи), систематична сплата податків і, як мінімум, рік постійного проживання в гміні. Всі ці умови повинні були забезпечити вибір осіб, „найбільш придатних для роботи у самоврядуванні” [15, 8].

Перші вибори до органів самоврядування, що охоплювали всі місцеві структури, відбулись у 1927 р. Вибори до самоуправ завжди були своєрідною пробою сил та підготовкою до виборів у загальнодержавні установи – сейм та сенат. Із загальної кількості – 95 гмін, вибори відбулись у 81, що становило 85% гмін Волинського воєводства. У них взяло участь 203 200 осіб (або 38,4%) із 529 000 наділених активним виборчим правом [16, 1]. Такий малий відсоток голосуючих польська адміністрація пояснювала „загальною пасивністю населення, недостатнім усвідомленням потреби активної участі в житті самоврядування та відсутністю розуміння значення самоврядування для розвитку краю”, а також „деяким побоюванням морального терору та загроз з боку агітаторів крайніх партій (комуністичної, „Сельробу”)” [16, 2].

Вибори були дворівневими: в кожній гміні обиралися від 100 до 150 делегатів в органи самоуправління, які потім обирали раду сільської гміни в складі 10-15 радників залежно від кількості населення в гміні.

Загалом по Волинському воєводству у виборах до гмінних рад 9600 виборців обрали 972 радники. Їх національний склад був таким: 70,7% – українці, 22,6% – поляки, 2,8% – євреї, 2,8% – чехи, 1,2% – німці, 0,2% – росіяни [16, 1].

У подальшому свідоме обмеження місцевою владою активності органів самоврядування було спричинене їх особовим складом, обраним у результаті виборів 1927 р., на яких поляки здобули лише 22% мандатів. Зайняли вони 85 із 198 місць у повітових сеймиках (35%). Українці здобули 71% мандатів у радах сільських гмін (800 радників із 1100), а поляки – 19% [16, 3]. Показовим є те, що 75,5% (600 осіб) радників-українців були безпартійними, 24,5% (194 особи) належали до „Сельробу” чи симпатизували йому. Найбільша кількість сельробівців була у гмінних радах Дубнівського повіту – 88 із 150 радників [16, 19]. Стосовно загальної кількості радників в інших повітах воєводства, кількість радників – членів КПЗУ, „Сельробу”, чи тих, котрі симпатизували їм, була все-таки незначною: Володимирський повіт – 9 осіб (10,2%), Горохівський – 24 (29,6%), Здолбунівський – 7 (9,5%), Ковельський – 8 (5,2%), Костопільський – 1 (1,4%), Кременецький – 12 (6,8%), Луцький – 8 (5,7%), Любомльський – 23 (29,8%), Рівненський – 14 (12,6%) [16, 9].

Саме тому в документі, в якому підводилися підсумки проведених виборів, зазначалося, що політична агітація вищезазначених партій неохоче поширювалася серед сільського населення і не дала бажаних для них результатів. Це позначилося й на політичному складі обраних членів самоуправ. Проте ті випадки, коли представники ліворадикальних партій все ж таки потрапляли до самоуправ, пояснювалися тим, що під час виборів вони виступили досить

організовано. Наприклад, у Дубнівському та Любомльському повітах всі підтримувані „Сельробом” кандидати були обрані до гмінних рад [17, 72].

Про кожного радника – члена „Сельробу” чи КПЗУ відділом безпеки воєводського управління збиралася докладна інформація. Наприклад, у звіті Дубнівського староства про результати виборів до ради гміни Ярославичі, проведених 25 червня 1927 р., повідомлялося: „Українці отримали 6 мандатів із 10, що становить 60% їх загальної кількості. Всі новообрані радники-українці – сельробівці та члени „Просвіти” – Емма Пантелеймон, Семен Глінський, Степан Воланюк, Данило Шпак, Юліан Вікторович і Сергій Оверчук. Останній під час більшовицької окупації в 1920 р. самовільно займав чужі ґрунти, за що був засуджений до 3 місяців ув’язнення” [18, 1].

У звіті про вибори, проведені 26 червня 1927 р. в гміні Радзивилів того ж повіту, знаходимо інформацію про те, що до гмінної ради було обрано Дениса Андрійчука – в минулому вчителя російської школи, прапорщика царської армії, петлюрівця, організатора і одного із найбільш активних діячів „Просвіти”; Тимофія Кошурика – просвітянина, члена більшовицького воєнкому, два брати якого мешкали в СРСР; Лукаша Стефанюка – колишнього прапорщика, члена управи „Просвіти”; а також Павла Мартинока – члена „Просвіти”, дружина котрого „в Росії активна комуністка” тощо [18, 2].

Як бачимо, результати виборів підтверджують значний вплив культурно-освітнього товариства „Просвіта” на місцеве українське населення. Всі його зусилля спрямовувалися на усунення кандидатів польських політичних партій та громадських організацій, а також на підтримку власних представників, як правило, лівих переконань.

Різним був віковий, професійний склад, а також освітній рівень членів органів територіального самоврядування. Більшість членів сеймиків (151 особа) були неможливими селянами з початковою освітою (130 осіб), віком переважно від 30 до 40 років (98 осіб). Із загальної кількості членів повітових відділів абсолютну більшість також становили селяни (73,3%). У гмінних радах воєводства їх частка була ще більшою – 85,7% (833 радники із 972) [16, 2].

Загалом, підсумовуючи результати виборів 1927 р., слід відзначити, що, незважаючи на сильну агітацію з боку радикальних сил, вони не стали підставою для загострення будь-яких міжетнічних чи політичних конфліктів. В усіх звітах про хід та результати виборчої кампанії підкреслюється спокійний її перебіг та низька активність місцевого, особливо сільського, населення. Понад 90% новообраних членів самоуправ усіх рівнів були безпартійними, а їх національний склад повністю відображав етнічну палітру волинських сіл.

1. Ajnenkiel A. *Polskie Konstytucje* / A. Ajnenkiel. – Warszawa, 1982.

2. Luczak A. *Samorzad terytorialny w programach i dzialalnosci stronictw ludowych 1918–1939* / A. Luczak. – Warszawa, 1973.

3. Szwed R. *Polska Partia Socjalistyczna w wyborach samorzadow terytorialnych w latach 1919–1939* / R. Szwed. – Czestochowa, 1993.

4. Antczak S. *Samorzad miejski Poznania w latach 1919–1933* / S. Antczak // *Kron. M. Pozn.* – 1996. – № 1.

5. Heliasz A. *Ustroj samorzadu miejskiego w Galicji i w b. zaborze pruskim u progu II Rzeczypospolitej* / A. Heliasz // *Dzieje Najnowsze*. – 1973.

6. Chojecka E. *Slskie tradycje samorzadowe* / E. Chojecka // *Mysl Protestantska*. – 1997. – № 1.

7. Marczuk J. *Rada Miejska i Magistrat Lublina 1918–1939* / J. Marczuk. – Lublin, 1984.

8. Nartowicz-Kot M. *Oblicze polityczne samorzadu miejskiego Lodzi w latach 1919–1939* / M. Nartowicz-Kot // *Rocznik Lodzki*. – T. XXXI. – 1982.

9. Dalecki M. *Ustroj samorzadowych wladz miejskich Przemysla w latach 1918–1939* / M. Dalecki // *Rocznik Przemyslowy*. – 1997. – T. 33.

10. *Dziennik Urzedowy Wojewodztwa Wolynskiego*. – 1927. – № 2. – Poz. 9.

11. *Dziennik Urzedowy Wojewodztwa Wolynskiego*. – 1927. – № 3. – Poz. 8.

12. *Dziennik Urzedowy Wojewodztwa Wolynskiego*. – 1927. – № 1. – Poz. 5.

13. *Dziennik Urzedowy Zarzadu Cywilnego Ziem Wschodnich*. – 1919. – № 7. – Poz. 44–45.

14. *Dziennik Urzedowy Wojewodztwa Wolynskiego*. – 1922. – № 2. – Poz. 10.

15. *Державний архів Волинської області (далі – ДАВО)*. – Ф. 46. – Он. 1. – Сп. 849.

16. *Wybory komunalne w wojewodztwie Wolynskiem w roku 1927*. – Auck, 1927.

17. ДАВО. – Ф. 46. – Он. 9. – Сп. 732.

18. ДАВО. – Ф. 46. – Он. 9. – Сп. 4887.

О.М. Мовчан

СТАВЛЕННЯ РОБІТНИКІВ УСРР ДО СТАЛІНСЬКОЇ АГРАРНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Останнім часом в українській історіографії з’явилося чимало праць з історії розкуркулення, колективізації, хлібозаготівельної й податкової політики, продовольчої кризи та голоду 1932–1933 рр. Саме в цьому контексті, зокрема, почала розроблятися проблема взаємовідносин влади та суспільства в Радянській Україні у вказані роки. Однак дослідження з зазначеної тематики, в яких значну увагу приділено вивченню поведінки і ментальності радянських людей в екстремальних умовах сталінського комуністичного штурму, обмежуються висвітленням політичних настроїв селянства, червоноармійців й інтелігенції [1]. Ставлення ж робітників України до сталінської аграрної політики залишилося недослідженим навіть у працях із історії робітничого класу УСРР, зокрема в тих, у котрих розглядаються його страйкові та опозиційні виступи [2].

Проблема, яка нас цікавить, слабо розроблена й у російській історіографії, незважаючи на появу спеціальних праць з історії протестного руху російських робітників у 1917–1930 рр. [3]. Певне відображення вона набула лише в статті С. Бикової [4, 374–384].

Автор статті ставить за мету проаналізувати ставлення різних верств робітничого класу УСРР до соціальних перетворень в аграрній сфері, котрі здійснювалися на рубежі 1920-х–1930-х рр. Документальну базу розвідки становлять матеріали політичних довідок Державного політичного управління про їх суспільно-політичні настрої, а також листування компартійних органів із цього питання.

У 1920-х рр. ставлення робітників до аграрної політики влади у довідках ДПУ спеціально не висвітлювалося. Реакція їх на події, що відбувалися на